

מילואים למאמר מנהג כיסוי השופר בשעת הברכות

במאמרי 'מנהג כיסוי השופר בשעת הברכות' שהתפרסם ביריעתי בערב ראש השנה תשע"א, בו הוכחתי שמנהג הכיסוי, הנפוץ היום ברוב קהילות ישראל, יסודו בשרשרת של טעויות של ה'בחור-הזעזער', בחיבור 'הגהות מנהגים' לרבי אייזיק טירנא, שהחל מהנוסח הנכון של מותר 'לנסות' את השופר בעת הברכות, והשתלשל לנוסח המקולקל והמטעה של 'צריך לכסות את השופר בעת הברכות'.

תמיהתי זועקת מאליה: מנהג שהשתרש בכל עדות ישראל, אין לו זכר לא בחז"ל ולא בכתבי הגאונים, גם לא בספרות הראשונים, ואף לא בכתבי גדולי האחרונים. יתירה מזאת, התפשט ספרי האחרונים שמנהג הלז מקורו בב"ח ובשל"ה, בה בשעה שלא מיניה ולא מקצתיה. עיקר תפיסתי הינה בביאור דברי הגהות מנהגים: המחדש לבעל תוקע החושש שתקיעותיו הראשונות לא יעלו יפה, יכול לנסות את השופר ולתקוע כמה תקיעות-ניסיון ולהתאמן על שופרו לאחר שיברך, כדי להרגיל את פיו לשופר לפני שיתחיל בתקיעות של חובה.

תגובות רבות ומגוונות קבלתי מאת קהל הקוראים, ויישר כוחם על כך. רובם החזיקו בידי ושיבחו את פרי עמלי. מאידך רבים ביקרו על כך שאין לזלזל במנהג הנפוץ זה כבר מאות בשנים. חלק ארי מהערות הקוראים שיבצתי תוך המאמר ושגרתי אותו במהדורה מורחבת בשנת תשע"ג

רבים מן המבקרים העירו שלא מצאנו בפוסקים חשש של הפסק בניסוי, ולאור זאת חשבו לנכון לדחות את אמת הבנין ובכך באו לידי מסקנה שיש להרוס את כל הבנין. לפני תקופה קצרה אינה ה' לידי תשובה קדומה מתקופת בעלי התוספות בצרפת, שתוכן דבריה מחזק את השעתי.

מבוא לתכריך הכתב-יד

אתחיל עם גילוי נדיר של 'תשובה' מראשוני צרפת ממנה מוכרח שהיה ביניהם דין ודברים, האם בניסוי לפני הברכות יש מקום לחשוש שיצאו ידי חובת תקיעה. תשובה זו נמצאת בתכריך כת"י 'תשובות חכמי אשכנז וצרפת', לשעבר כת"י מונטיפיורי 108¹. והיא נעתיקה מתוך 'ספר יש'

כת"י מונטיפיורי 108 הוא אוסף ענק של 980 תשובות ופסקים מראשוני צרפת, אשכנז ואנגליה. חשיבות האוסף הוא בכמה אנפין: תיאורך המעתיק: תיאורך זמן הכתיבה הוא בין השנים קע"ז לקפ"ט, והראייה לכך מתשובת תתקעא (דף 112 ע"ב): מעשה היה בעיר טרבוט בשנת קע"ז לפ"ק בפני מוהר"ר יוחנן ז"ל, שלא נמצא אתרוג בכל המדינה רק אחד שהובא בטרבוט, והיו להם הרבה שאר מינים שבלולב, ולא רצה ליטול אותם ג' מינים... והיה שם מהר"ר מנחם נ"ע, והיה נוטל לולב בלא אתרוג

¹ כת"י זה הוצע למכירה לפני שבוע ימים במכירת 'קדם', קטלוג 'קדם' 57 (כ"א אלול תשע"ז), פריט מספר 227; ונרכש ע"י הספרייה הלאומית, תכנית הספרייה הינה לסרוק אותו בסריקה מיוחדת ולהעלות אותו על הרשת, הזדמנות לחכמים לחקור שכיית חמדה זו.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

ערב ראש השנה תשע"ח

בשאר מינים בלבד². יש לשער כי ר' יוחנן, הנזכר בברכת המתים, הוא ר' יוחנן טריוויש, שנפטר בשנת קפ"ט.

האוסף הוא ליקוט מתוך ספרים רבים הנחשבים כיום לאבודים. כבר לפני מאה וחמישים שנה החלו כמה חוקרים לחקור את חשיבותו וייחודו. למרות המחקר הרחב, עד היום רוב תוכנו טרם פורסם. תשובות רבות טרם פורסמו, וכתב-היד הוא המקור היחידי להן; והסימן שלנו הוא דוגמא חיה לכך, שלא מצאנו לו אח וריע במקום אחר. סימנים רבים נמצאים בספרי הראשונים הידועים, אך עדיין לא נעשתה עבודה מקיפה של השוואת כתה"י לספרים הנדפסים.

בספריו 'תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו' פרסם מכובדי פרו' שמחה עמנואל מספר תשובות ממנו. הכותב העתיק מספרי ראשונים רבים, חלקם נמצאים כיום בידינו, וחלקם מחיבורים הנחשבים לספרים 'אבודים'³; גם מחיבורים הנדפסים מופיעים קטעים שלא באו בדפוס.

נוסח התשובה

וזו לשון התשובה:

רבינו שמעון בן רבינו שמשון ורבינו יודא מפר"ש מקפיד⁴ שלא לנסות השופר קודם התקיעה, כגון טוט בלעז, שנ[שמע] כאחד מן השברים. וראיתי העובדא בקורביי"ל שהתקוע עושה תחילה טוט קודם ל' קולות, ור' שמעון צוה לחזור ולתקוע בביתו. ועוד ראיתי שעושין תרועה מתוך שברים, וכן הלכה למעשה. עכ"ל מצאתי בספר ישן.

פיענוח זיהוי בעלי התוספות

הראשון: ר' שמעון ב"ר שמשון, לא הצלחנו לזהותו; אם כי סביר להניח שמדובר בבנו של ר' שמשון משאנץ, תלמידו של ר"ת. ידוע על בנו בשם ר' שמואל שעלה ארצה בשנת תתק"ע [שנה לפני עליית אביו]. כן נשתמרה תשובה שהשיב לאחד מבניו, אבל לא פירש שמו. בן זה היה חתנו של אחיו ר' שמואל.

פניתי לפרו' שמחה עמנואל עם התלבטותי והלה הפנני ל ספר 'בעלי אסופות' כתב ידו של רבנו יהודה ב"ר יעקב לבית לאטש, כ"י מוסקבה 73, דין קדרה, דף 49ב, שם ישנו אזכור של בן נוסף של ר"ש משנץ בשם 'שמעון'.

² העתקתי את לשון התשובה, בגין חשיבותה, והיא מתפרסמת כאן לראשונה.

³ ראה שמחה עמנואל, שברי לוחות – ספרים אבודים של בעלי התוספות, ירושלים תשס"ז, על פי מפתח כתב-היד.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

ערב ראש השנה תשע"ח

כמה סימנים מכת"י זה נדפסו על ידי הרב יגאל יאיר רווח בכת"ע נתיבות תורה: כולל ברסלב – בני ברק, ב (תשנ"ג) עמ' מא-נ.

הקובץ מתחיל בפסק דין: "מלשון הרב ר' שמעון השיבם בנו לאחיו ר' שמעון מאשר הורה הרב יצ"ו על ידי מעשים שבאו לפניו וכתב אליו בלשונו, כחך יגדל וישר, וחילך יקום ויעשר, וזרעך בארץ יאושר, לעשות הטוב והישר, אחי ר' שמעון ששואל הני איסורים של הרב ר' שמעון".

המו"ל ניסה לתקן במקום: 'מלשון הרב ר' שמעון' להרב ר' שמשון, ברם, נראה שאין כאן טעות, אלא מדובר בבנו של ר' שמשון, אם כי סגנון התשובה מצריך תיקון וביאור.

השווה גם שם, הלכות אבלות דף 14ב סי' כ: "מצאתי בתשובת שאלות, מעשה בר' יצחק בר' אברהם שמתה אשתו קודם הרגל והיו לו בנים קטנים, ושדך אשה אחרת תוך הרגל, ומתה לו בת קטנה וכל צרכי סעודה מוכנים ושאלו לאבא מרי רבינו שמשון ז"ל אם מותר לכנסה אם לאו. והשיב לו לך זכה במקחך וראה חיים עם האשה אשר אהבת וכנס אותה אחר שבעת ימי אבלות".

רבי יהודה מפריש הלא הוא ר' יהודה ב"ר יצחק שירליאון, נכדו של ר' יהודה בן יו"ט שהיה נכדו של ריב"ן. ר"י הזקן היה דודו וגם רבו המובהק, ור' אברהם ב"ר יוסף מאורליאנס היה חותנו. חי בפריש ועמד שם בראש ישיבה גדולה, כתב תוספות למסכתות הש"ס. מפורסם בתוספותיו למסכת ברכות.

הוכחה להשערותנו: מתשובה זו אנו למדים שרובם המכריע של בעלי התוספות לא חששו לנסות את השופר בהתחלת התקיעות, אם כי אינו ברור האם ניסו לפני הברכה או לאחריה, איך שנאמר חששו שמא הוא כ'שברים' לפני התקיעה. מרוח הדברים אנו למדים שהם היו יחידים לדעה זו, ועל כך בא 'הגהות מנהגים' לאפוקי, שאין מקום לחשוש. למרות שסברת החומרא מצריכה הבנה, אבל ברור הוא שחששו שיצאו ידי חובתם גם בתקיעה של ניסוי! הרי לנו ראיה אלימתא וברורה להשערותנו ביסוד החשש בניסוי התקיעות.

ב. בקשר לתמיהתי על המובאה בשם הב"ח הגורס לכסות את השופר, בה בשעה שבל יראה ובל ימצא בכתבי הב"ח, העיר עיני הרב יצחק בן הגאון רבי יעקב חיים סופר השתלשלות הטעות:

בשנת תנ"ה יצא לאו בפראג ספר 'גן נטע' סובב והולך על שו"ע או"ח כולו, חיברו 'התורני מוהר"ר נתן במוהר"ר אברהם איגר'. לדברי המחבר בהקדמה, ספר זה הינו ליקוט וקיצור של ארבעת חיבורי גדולי הפוסקים שקדמו לו: 'עולת תמיד', 'אליהו זוטא', 'מגיני ארץ' (ט"ז ומ"א). ואכן לא ניתן למצוא בספר זה שום חידוש מדיליה. גם כשכותב דברים בסתם ללא ציון מקור, תמיד ניתן למצוא דברים כלשונם באחד מארבעת החיבורים הנזכרים.

פעמים רבות העתיק 'גן נטע' דברים מ'אליהו זוטא', בן דורו ובן עירו. אלא שרק אליהו שפירא בעצמו, בעל 'אליהו זוטא', בחיבורו הגדול והמאוחר יותר 'אליהו רבה' שנדפס רק לאחר פטירתו (זוצבאך

ערב ראש השנה תשע"ח

תק"י"ז), מבקר פעמים רבות את 'גן נטע', על שיבושיו בהעתקותיו, הן שיבושים בתוכנם של הדברים, הם שיבושים בייחוס הדברים על שם אומרם⁴. דוגמה לטעות בייחוס המאמר על שם אומרים נמצאה בסימן רמו: "'... וגן נטע כתב כן בשם הב"ח, והיינו משום שכל מה שהביא בשם תשובה או פוסק לא ראה וידע בגוף הספר כידוע, אלא העתיקם מספרי אלי' זוטא, ולא ידע בין ימין לשמאל בדברי כי תיבת הב"ח קאי אענין קודם". ובסימן רע ביקר אותו בחריפות: "בגן נטע הביא בשם ספרי אליהו זוטא רש"ל שהביא ע"ת, וטח עיניו מראות מדברי, לא די שלא הביא מה שאני חולק על זה, אלא מביא משמי, והרבה מכשולים אירעו לו בזה מבלי דעת לו".

כך גם לעניינינו, כאמור הראשון בפוסקים שהזכיר הצורך בכיסוי השופר, הוא 'אליהו זוטא', פראג תמ"ט, ודרכו גם כאן, העתיק ממנו 'גן נטע' בשיבוש, שכתב: "צריך התוקע לכסות השופר בשעת ברכה. הב"ח. הרי שייחס המנהג על שם הב"ח, אינו אלא עוד אחד מני שיבושיו הרבים של הספר 'גן נטע'.

בברכת שנה טובה ומתוקה, יחיאל גולדהבר

⁴ והרי מקבץ מלשונותיו של בעל 'אליהו רבה': "... וגן נטע טעה בדבריו" (סי' א ס"ק ז); סי' רעד ס"ק ז; קלו ס"ק ב; קנא ס"ק א ועוד.

ערב ראש השנה תשע"ח

